

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री तेज बहादुर के.सी.

आदेश

०६९-WO-०७४९

मुद्दा:- उत्प्रेषण परमादेश।

कृष्णमानको छोरा सिन्धुली जिल्ला, कमलामाई नगरपालिका वडा नं.७ बस्ने सुरेन्द्र स्वर मोक्तान-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सुरेन्द्र स्वार मोक्तानको श्रीमति पवित्रा मोक्तान-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने उक्त बहादुर थापा मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने मैना कुमारी प्रधान थापा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने चक्र बहादुर आले-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने चिनीमाया आले-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने गोपी मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने धन बहादुर बस्नेत-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सम्भु कुमार खडका-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने लोक बहादुर पुर्वछाने-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने शेर बहादुर पुर्वछाने-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने लाल बहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने हस्त कुमारी श्रेष्ठ-----	१

निवेदक

ऐ.ऐ. बस्ने शिव नारायण घिसिड-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सोम कुमार तामाड-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सुर्य बहादुर खडका-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने हस्त बहादुर गरुड-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने डम्बर बहादुर आले-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने चन्द्र बहादुर विश्वकर्मा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने रिपुमर्दन कार्की-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने पूर्ण बहादुर खत्री-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने वीर बहादुर खत्री-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सीता कुमारी खत्री-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने दीर्घ बहादुर कार्की-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने बुद्ध कुमारी कार्की-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने निर्मला कुमारी कामी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने रिना कुमारी बुढाथोकी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सार्की लामा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने नर बहादुर कामी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने राममाया पाखिन-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने राम बहादुर वाइवा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने विरेन्द्र गोले-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने मान बहादुर थापा मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने बेद बहादुर सुनुवार-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने दिप कुमारी जोगी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने कृष्ण बहादुर कार्की-----	१

ऐ.ऐ. बस्ने सुर्य बहादुर विश्वकर्मा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने दल बहादुर खडका-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने राम बहादुर बस्नेत-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने विमल कुमार खडका-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने नन्दा देवी कार्की-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने चुडा कुमारी गौतम-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने बाल कुमारी थापा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने दल बहादुर घिसिड-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने चन्द्र बहादुर ठकुरी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने डोर बहादुर थापा क्षेत्री-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने विष्णुमाया श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने भीम बहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने धन बहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने धन कुमारी श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने चित्र माया प्रधान-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने मिना कुमारी पुलामी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने रमेश कुमार प्रधान-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने पशुपति प्रधान-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने गोपाल कुमार दमाई-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने हरि बहादुर कार्की-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने धन बहादुर मोक्तान-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने नन्द कुमारी खत्री-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने पशुपति बहादुर तामाड-----	१

ऐ.ऐ. बस्ने शम्भु लामा तामाङ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने योमाया श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने नन्द राज पहाडी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने पदम बहादुर खुलाल मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने अम्बिका थापा मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने हस्ती देवी लामा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने विष्णुमाया माझी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने तुलसा देवी खत्री-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने गोविन्द माझी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने वल बहादुर माझी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सुनमाया माझी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने बल बहादुर खडका-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने गोकुलमान श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने गणेशमान श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने इन्द्र बहादुर खडका-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने छविलाल श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने मिठुलाल श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने राम बहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने मोतीलाल श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने लेख बहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने कृष्ण बहादुर बुर्जा मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने राधीका माया श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने तिलक बहादुर खडका-----	१

ऐ.ऐ. बस्ने बाल कुमारी श्रेष्ठ-----	१
ऐ. भद्रकाली गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने लिलामाया आले-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने श्याम बहादुर ठाडा मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने भक्त बहादुर थापा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने गोविन्द बहादुर दाहाल खत्री-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने चन्द्रमाया श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने इन्द्रमाया राउत-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने भीम बहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ. रतनचुरा गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने गोरख बहादुर राई-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने चित्र बहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने देवकी श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने भैरव बहादुर बुढाथोकी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने भक्त बहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. वडा नं. १ बस्ने ताराकुमारी लङ्गेली मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने उद्योग बहादुर थापा मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने बुद्धम् बहादुर थिङ तामाङ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने गोपाल बहादुर बुढाथोकी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सावित्री प्रसाई-----	१
ऐ. कमलामाई न.पा. वडा नं. ४ बस्ने गणेश बहादुर कार्की-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने भोजराज काफ्ले मगर-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने एवमाया कार्की-----	१

विरुद्ध

नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौं-१

विपक्षी

नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय सिंहदरवार, काठमाडौँ-----	१
नेपाल सरकार विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय, काठमाडौँ-----	१
नेपाल सरकार उर्जा मन्त्रालय, काठमाडौँ-----	१
नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय-----	१
नेपाल सरकार संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, काठमाडौँ----	१
नेपाल सरकार जलस्रोत मन्त्रालय, काठमाडौँ-----	१
नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण प्रधान कार्यालय बबरमहल, काठमाडौँ-----	१
नेपाल विद्युत प्राधिकरण केन्द्रीय कार्यालय रत्नपार्क, काठमाडौँ-----	१
खिमित ढल्केवर २२० विद्युत प्रसारण परियोजना तथा प्रमुख कन्हैया कुमार मानन्धर, नेपाल विद्युत प्राधिकरण केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौँ-----	१
प्रमुख जिल्ला अधिकारी केशवराज आचार्य, जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुली--	१
उप निर्देशक मुकुन्द ज्वालानन्द राजोपाध्या, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण प्रधान कार्यालय, काठमाडौँ-----	१
सिन्धुली जिल्ला भिमेश्वर गा.वि.स. तथा तत्कालिन सचिव भिमेश्वर गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने अनन्तराज सापकोटा-----	१
सिन्धुली जिल्ला रतनचुरा गा.वि.स. तथा तत्कालिन सचिव कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने नारायण बहादुर थापा-----	१
सिन्धुली जिल्ला जलकन्या गा.वि.स. तथा तत्कालिन सचिव कमलामाई न.पा. वडा नं. ६ बस्ने रामबाबु कार्की-----	१
सिन्धुली जिल्ला भद्रकाली गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने गोपी नारायण श्रेष्ठ-----	१
ऐ. रानीचुरा गा.वि.स. तथा तत्कालिन सचिव रानीचुरी कमलामाई न.पा.वडा नं. ६ बस्ने मुकुन्द दाहाल-----	१
ऐ. कमलामाई न.पा.का कर्मचारी दामोदर भण्डारी (कार्यकारी अधिकृत)-----	१
शसस्त्र प्रहरी बेशक्याम्प सिन्धुली-----	१

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम दायर भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छः-

हामी निवेदकहरू सिन्धुली जिल्लाको कमलामाई नगरपालिका र आसपासका गा.वि.स. हरूमा बसोबास गर्ने स्थानीय बासिन्दा हौं। विपक्षीहरूबाट खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन परियोजनाबाट निर्माण गर्न खोजेकोले हामी उक्त परियोजनाबाट पीडित भएका छौं। उक्त परियोजनाबाट हामी निवेदकहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त अधिकारमा आघात पुगेकोले यो रिट निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं।

उक्त खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन नेपालकै सबै भन्दा ठूलो परियोजना हो। दोलखाको शहरे गा.वि.स. को किर्नेटारबाट प्रारम्भ भई रामेछाप हुँदै सिन्धुलीको कमलामाई न.पा.को मध्येभाग तथा रतनचुरी खण्डबाट महोत्तरीको गौरीवास हुँदै ढल्केवर सव स्टेशनमा जोडिने परियोजना हो। उक्त परियोजना २०५५/०५६ भन्दा अगावै पटक पटक सिन्धुलीको भिमेश्वर गा.वि.स. रतनचुरा गा.वि.स.को पूर्व महाभारतको जंगल हुँदै रानीचुरी गा.वि.स. को जंगल तथा धमिले खोलाको किनारै किनारबाट कमलामाई न.पा. को वडा नं. १० स्थित कल्याणी मन्दिर निकाल्ने गरी सर्वेक्षण गरिएको थियो। सो सर्वे गरिएको ठाउँमा मानव बसोबास नभएको र अधिकांश जमिन खाली भएकाले हामीलाई कुनै असर पर्ने अवस्था थिएन।

यसै क्रममा २०५६ सालमा हामी निवेदकहरूको जग्गा नापजाँच गर्न लागेकाले किन नापेको भन्दा सुनकोशी नदीको पानी ल्याउन भनी गलत सन्देश गरियो र ढल्केवरबाट टावर गाढ्दै आउँदा मात्र हाइटेन्सनको लागि नापेको रहेछ भन्ने जानकारी भयो। यसबाट हामी निवेदकहरूको १०० वटा घर र अन्यको १५० घरधुरी भएको गाउँबस्ती तथा जग्गामाथि हाइटेन्सन लाइन निर्माण हुने अवस्था देखिएको छ। त्यति धेरै भोल्टेजको प्रसारण लाईनले मानव स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पार्दछ। उक्त प्रसारण लाईन हामी निवेदकहरूको लागि मृत्युको एम्बुस थापेसरह भएको छ। यसैबीचमा २०६८ पौष १८ गते सर्वदलीय बैठक बसी हाल

निर्माण हुन लागेको कार्य रोकियो थप अध्ययन अनुसन्धान गरी जनतालाई असर नपर्ने गरी अन्यत्र ठाउँबाट लैजान सम्बन्धित पक्षलाई अनुरोध गर्ने भनी निर्णय भएको थियो।

संयुक्त राष्ट्रसंघ विश्व स्वास्थ्य संगठनको प्रतिवेदन अनुसार पनि उच्च भोल्टको हाइटेन्सनले मानव स्वास्थ्यमा गम्भीर खालका नकारात्मक असर गरेको भन्ने उल्लेख हुनुका साथै अन्य विभिन्न अध्ययनले समेत उच्च भोल्टेजले मानव स्वास्थ्यमा असर गर्ने भन्ने देखाएको छ। विद्युत नियमावली, २०५० को नियम ५२ मा घरदेखि माथिबाट बिजुली लान नपाउने भन्ने व्यवस्था गरेकोमा हामी निवेदकहरूको घर तथा विद्यालय र घनवस्ती माथिबाट विद्युत लाइन लैजाने निश्चित भएको छ। साथै उक्त विद्युत लाइन कमलामाई न.पा. वडा नं. ७ मा रहेको स्वीस बोर्डिङ्ग स्कुलको माथिबाट समेत जाने भएकाले उक्त विद्यालयमा कक्षा शिशु देखि १० सम्म अध्ययन गर्ने करिब ४०० विद्यार्थी, शिक्षक र कर्मचारी र ऐ. वडा नं. ६ मा रहेको पानी ट्याङ्की उच्च मा.वि. मा अध्ययन गर्ने करिब १००० जना विद्यार्थीलाई समेत प्रत्यक्ष रूपमा असर पर्ने देखिएको छ। यसरी विपक्षीहरूले हाम्रो स्वास्थ्यमा समेत असर पर्ने गरी र हामी निवेदकहरूको हक भोग स्वामित्वको घर जग्गा माथिबाट विद्युत लाइन लैजाने कार्यले हामी विस्थापित हुने अवस्था आएको छ। आयोजनाको वातावरणीय मुल्याङ्कन प्रतिवेदनमा समेत केही खेतीयोग्य जमिन अधिग्रहण गरिने र सो जग्गामा खेती गर्न नपाईने भनी उल्लेख भएबाट हामी निवेदकहरू विस्थापित हुने निश्चित छ। उक्त आयोजनामा पर्ने हाम्रो जग्गा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशले रोक्का गरिएको छ। जग्गा अधिग्रहण संविधान अनुसार सार्वजनिक हितको लागि बाहेक अन्य प्रयोजनका लागि गर्न पाइँदैन तर हामी एकलाख बढी नागरिकलाई असर पर्ने गरी भारतमा विद्युत उपलब्ध गराउने उद्देश्य आयोजनाको भएकाले सार्वजनिक हितको लागि भन्न मिल्दैन।

नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९६६ ले स्थानीय जनताले आफ्नो प्राकृतिक सम्पत्ति र स्रोत स्वतन्त्र रूपमा उपभोग गर्न पाउने भन्ने उल्लेख भएको छ। आयोजनाले सोको विपरित विद्युत भारत निकासी गर्ने योजना अनुरूप प्रसारण लाइन निर्माण गर्न लागेको छ। साथै हाल निर्माण गर्न लागेको ठाउँबाट प्रसारण लाइन निर्माण गर्दा स्थानीय वातावरणमा समेत नकारात्मक असर पर्ने देखिएको छ। साथै परियोजनाले स्थानीय नागरिकको धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा सामाजिक स्तरमा असर पर्नुका साथै

सिन्धुलीगढी, भद्रकाली मन्दिर तथा सिद्धबावाको थान लगायतका धार्मिक स्थलमा असर पर्ने भनी परियोजनाकै प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको छ। उक्त धार्मिक क्षेत्रहरू प्राचीन स्मारक तथा पुरातात्विक महत्वका क्षेत्रभित्र पर्ने धार्मिक स्थल हुन। त्यस्ता क्षेत्रमा परिवर्तन गर्दा वा असर पर्ने गरी काम गर्दा पुरातत्व विभागबाट अनुमति लिनु पर्नेमा अनुमति लिइएको पनि छैन। यसबाट २२० के.भी. प्रसारण लाइन निर्माणको नाममा स्थानीय नागरिकको धार्मिक स्थलमा समेत असर पुगेको छ।

परियोजनाले हामीहरूको जग्गा स्वतन्त्र रूपमा उपभोग गर्नबाट बञ्चित गर्ने भएकाले पेशा रोजगारमा असर परेको छ। परियोजनाको सर्वेक्षण गर्ने अनुमति समेत नलिई जथाभावी रूपमा खम्बा गाड्ने र हाम्रो जग्गा रोक्का गर्ने कार्य गरिएको हुँदा उक्त कार्यबाट हामीलाई सम्पत्ति तथा पेशा रोजगार गर्ने संवैधानिक हकबाट बञ्चित गरिएको छ। तत्कालिन स्थानीय निकायका कर्मचारी तथा सचिवले नागरिकको हित विपरित हुने कार्यका लागि सिफारिस दिएको देखिन्छ। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा नियमावली २०५६ ले त्यस किसिमका परियोजना निर्माणको लागि गा.वि.स सचिवले अनुमति दिन सक्ने अधिकार दिएको छैन। स्थानीय जनताको जीउ ज्यान तथा सम्पत्तिमा असर पर्ने गरी निर्माण हुने २२० के.भी. प्रसारण लाइन निर्माणको अनुमति गैर कानूनी छ। साथै परियोजनाले मन्थलीको हवाई मैदानलाई समेत असर पुग्ने भन्ने परियोजनाकै प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको छ। यसरी हवाई मैदानलाई असर पुग्ने देखिँदा देखिँदै नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले संवेदनशील विषयमा खेलवाड गरी परियोजना सञ्चालन गर्ने अनुमति प्रदान गरेको कार्य कानून तथा नागरिक हित प्रतिकुल रहेको छ।

यसरी उक्त परियोजनाले हरेक क्षेत्रबाट हामी रिट निवेदक लगायत स्थानीय वासिन्दालाई प्रत्यक्ष रूपमा नकारात्मक असर परी विस्थापित हुने अवस्थाको सृजना हुन लागेकोले हामीहरूले परियोजनासँग छलफल गरी न्यायको लागि अनुरोध गर्दा सुनुवाई नै भएन। उल्टै डर धाक धम्की दिने शसस्त्र प्रहरी परिचालन गरेर यातना दिने कार्य निरन्तर हुँदै आए। सम्बन्धित निकायमा हार गुहार गरी न्याय खोज्दा कहीबाट न्याय पाउन सकिएन। वैकल्पिक उपाय हुँदा हुँदै सुरक्षा कर्मी परिचालन गरी हामीलाई कुटपीट गर्ने, थुनामा राख्ने घाईते बनाउने अनि जबरजस्ती विस्थापित हुने गरी परियोजना निर्माण कार्य अगाडी बढाएको हुँदा अन्यायमा परेका

छौं। खम्बा नगाडन अनुरोध गर्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले धम्की दिने, कसैले अवरोध गर्न खोजे गोली हान्नु भनी आदेश दिने गरेका कारण स्थानीयमा आतंक उत्पन्न भएको छ। यसरी हामी रिट निवेदकहरूको संविधान प्रदत्त सम्मान पूर्वक बाँचन पाउने हक तथा सम्पत्तिको हकबाट बञ्चित गरी हाम्रो घर जग्गा माथिबाट हामीहरूको स्वास्थ्यमा असर पर्ने र विस्थापित हुने अवस्थाको सृजना हुने गरी परियोजना निर्माण गर्न लागेको हुँदा तत्कालिन श्री ५ को सरकार जलस्रोत मन्त्रालय सचिवस्तरको मिति २०६०/२/१९ को निर्णय बदर भागी भएकाले उक्त निर्णय लगायत अन्य निर्णय तथा कार्य उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी जग्गा रोक्का राख्ने गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको आदेश समेत बदर गरी परमादेश समेत जारी गरिपाउँ। साथै विपक्षीहरूले हामीलाई यातना दिने, आतंकित बनाउने, थुनामा राख्ने लगायतका कार्य गरेको र घरजग्गा तथा आवासबाट निकाला गर्ने प्रबल सम्भावना रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नहुँदासम्म बाँचन पाउने हक तथा घरजग्गालाई असर पर्ने गरी कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मिति २०६९/१०/३ दायर गरेको निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी विपक्षी नं. १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ११ र १८ का हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत र विपक्षी नं. ८, ९, १०, १२, १३, १४, १५, १६ र १७ का हकमा आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपी साथै राखी सूचना म्याद पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु। साथै अन्तरिम आदेशको लागि मिति २०६९/१०/१४ को तारेख तोकी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९/१०/५ को आदेश।

यसमा अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा विचार गर्दा जग्गा प्राप्ती सम्बन्धी प्रक्रिया पुरा गर्नुका साथै प्रसारण लाइनमा पर्ने जति जग्गामा मध्ये भागबाट १५/१५ मीटर भित्र कुनै प्रकारको निर्माण कार्य र रुख रोप्न निषेध गरी सूचना समेत जारी गरिएको अवस्था एवं योजनाको अधिकांश काम पुरा भईसकेको स्थिति समेतलाई विचार गर्दा सुविधा संतुलनका दृष्टिले समेत हेरिएमा अन्तरिम आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन। लिखित जवाफ

परेपछि प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने मिति २०६९/१०/१४ को आदेश।

स्थानीय निकायको निर्वाचन हुन नसकेका कारण परिपत्रका आधारमा गा.वि.स. सचिव मार्फत स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा नियमावली, २०५६ अनुसारको सिफारिस भएको हो। गा.वि.स. सचिवले दिएको सिफारिसका आधारमा मात्र निवेदन दावीको २२० के.भी. को प्रसारण लाइन निर्माण भएको होइन। राष्ट्रीय नीति अनुरूप ठुला परियोजना निर्माण हुने भएकाले गा.वि.स. सचिवलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य देखिँदैन। उक्त सिफारिस दिँदा समेत वातावरणीय प्रभाव न्यूनिकरण गर्ने गरी परियोजना निर्माण गर्ने शर्तामा सिफारिस गरिएको देखिन्छ। निवेदन लेखाईबाट नै उक्त परियोजना लामो समयदेखि सञ्चालन हुँदै आएको भन्ने उल्लेख भएको र जग्गाको क्षतिपूर्ति माग गरी सम्बन्धित कानून बमोजिम उपचार खोज्नु पर्नेमा रिटबाट अदालत प्रवेश गरेको देखिँदा रिट खारेजभागी छ। खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी रतनचुरा गा.वि.स. का सचिव लक्ष्मीप्रसाद देवकोट, जलकन्या गा.वि.स. का सचिव विष्णुप्रसाद भण्डारी, भद्रकाली गा.वि.स. का सचिव थलकुमार गौतम र रानीचुरी गा.वि.स.का सचिव राजकुमार मगरले पेश गरेको संयुक्त लिखित जवाफ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाबाट उत्पादित विद्युत आन्तरिक खपत तथा निर्यातका लागि परियोजना सम्पन्न गर्न उर्जा मन्त्रालयको पत्रानुसार ५० जनाको शसस्त्र प्रहरी बलको बेशक्याम्प स्थापना भएको हो। रिट निवेदनमा उल्लेख गरेजस्तो निवेदकहरूको संविधान प्रदत्त हक अधिकारमा कुनै बाधा पर्ने काम गरिएको छैन। रिट निवेदन तथ्यहीन भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने सशस्त्र प्रहरी बल बेश क्याम्पको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ।

विपक्षीहरूले रिट निवेदनमा दावी गरेको कुरा नितान्त झुठ्ठा हुन। यस कार्यालयले जिल्ला प्रशासनको आदेशानुसार शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने सम्म हो। निवेदकहरूलाई पक्राउ गर्ने तथा यातना दिने काम भएको छैन। रिट निवेदन झुठ्ठा भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिन्धुलीको लिखित जवाफ।

नेपाल सरकार र दातृ निकायको संयुक्त लगानीमा निर्माण हुन लागेको खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन निर्माण आयोजनाको कार्यमा विवाद भएका कारण राष्ट्रिय गौरवका आयोजना निर्माण गर्न शसस्त्र प्रहरी बल स्थापना भएको थियो। यस कार्यालयको शान्ति सुरक्षा

कायम गर्ने दायित्व भएकाले उक्त आयोजना निर्माणमा सुरक्षा व्यवस्था मिलाउन भनी शसस्त्र बेस क्याम्प सिन्धुली र जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिन्धुलीलाई पत्राचार गरिएको हो। रिट निवेदनमा उल्लेख गरेजस्तो निवेदकहरूको हक अधिकार हनन् गर्ने कार्य यस कार्यालयबाट नभएको हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुलीका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले पेश गरेको लिखित जवाफ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरण अन्तरगत खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन आयोजनाको निर्माण कार्यको लागि उर्जा मन्त्रालयबाट सुरक्षा माग भई आएको सन्दर्भमा उक्त आयोजना निर्माणको सुरक्षार्थ प्रहरी खटाउन जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुलीलाई निर्देशन दिएको हो। निवेदनमा उल्लेख गरेजस्तो निवेदकहरूको हक अधिकार हनन् हुने काम यस मन्त्रालयबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण छैन। सो कुरा निवेदनमा खुलाउन सकेको समेत देखिँदैन। निवेदकले उठाएको विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्रको विषय नभएकाले यस मन्त्रालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरणले देशको उर्जा शंकट अन्त्य गर्ने उद्देश्यले प्राथमिकका प्राप्त खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी.ए. प्रसारण लाइन निर्माण गर्ने लक्ष्य राखेको थियो। उक्त आयोजना दोलखा, रामेछाप हुँदै सिन्धुली जिल्लाको खुर्कोटबाट सिन्धुलीगढी महाभारत श्रृङ्खला पार गरी कमलामाई नगरपालिकाको पूर्वी भाग तथा रानीचुरी खण्डबाट महोत्तरी धनुषा हुँदै ढल्केवर सब स्टेशनमा जोडिने परियोजना हो। प्रशासन लाइन निर्माणको लागि मध्ये रेखाबाट १५/१५ मीटर दायँ बायाँ परेका जग्गाहरू जग्गा प्राप्ती ऐन, २०३४ बमोजिम मुआब्जा दिई जग्गा अधिग्रहण गरिएको र विद्युत नियमावली, २०५० अनुसार लाइन मुनी परेका घरहरूको क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था छ। आयोजना निर्माणको लागि वातावरणीय प्रभाव मुल्याङ्कन गरी सो प्रतिवेदनमा WHO ले तोकेको भन्दा न्यून असर पर्ने भन्ने उल्लेख भएको र सो प्रतिवेदनले औल्याएका कार्यहरू समेत गरिएको छ। हाल परियोजना निर्माण कार्य करिव अन्तिम चरणमा पुगेको छ।

नेपाल सरकार जलस्रोत मन्त्रालयले मिति २०६४/८/१७ मा प्रशासन लाइनको मुनी दायीं बायीं १५/१५ मीटरमा कुनै निर्माण कार्य गर्न वा रुख रोप्न नपाउने भनी विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३३(३) र विद्युत नियमावली, २०५० को नियम ६६(१) बमोजिम सूचना प्रकाशन गरेको थियो। परियोजनाको वातावरणीय प्रभाव मुल्याङ्कन गर्दा मिति २०६१/१२/१२ को गोरखापत्रमा परियोजना निर्माण सञ्चालन गर्दा कसैलाई प्रतिकूल असर पर्ने भएमा ३५ दिन भित्र प्रतिक्रिया दिन सकिने व्यवस्था गरेकोमा कसैको पनि उजुरी नपरेको अवस्था छ। हाल १८८ मध्ये १८२ वटा टावर निर्माण भई ६ वटामात्र टावर बनाउन बाँकी रहेको छ। प्रशासन लाइनको मुनी पर्ने जग्गा अधिग्रहण गर्ने भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट सूचना प्रकाशन भई मुआब्जा वितरणको लागि परियोजनाबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालयका नाममा रकम निकासी भई गएको छ। आवश्यक कानूनी प्रक्रिया पुरा गरी परियोजना सञ्चालन गरि निर्माण कार्य अन्तिम चरणमा रहेको र निवेदकहरूले उल्लेख गरे जस्तो क्षति नहुने भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल विद्युत प्राधिकरण केन्द्रीय कार्यालय र आफ्नो तर्फबाट समेत निर्देशक रामेश्वर यादव तथा खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रशासन लाइन परियोजना तथा आयोजना प्रमुख कन्हैया कुमार मानन्धरले पेश गरेको संयुक्त लिखित जवाफ।

निवेदकहरूले दावी गरेको खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. ए प्रशासन लाइन निर्माण सम्बन्धमा यस कार्यालयको क्षेत्राधिकार भित्रको विषय होइन। रिट निवेदकहरूले यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीले के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो भन्ने कुरा खुलाउन सक्नु भएको देखिदैन। आयोजना निर्माण गर्ने प्रयोजनका लागि यस कार्यालय र नेपाल विद्युत प्राधिकरणबीच समन्वय गरी मन्थली हवाई कार्यालयको विषयमा यस कार्यालयबाट निर्णय भएको हो। यस कार्यालयको काम कारवाहीले निवेदकहरूको हक अधिकारमा आघात नपुगेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण प्रधान कार्यालयको तर्फबाट ऐ. का महानिर्देशक त्रिरत्न मानन्धरले पेश गरेको लिखित जवाफ।

निवेदकहरूले उठाएका धार्मिक महत्व स्थल लगायतका पुरातात्विक स्थलको संरक्षणमा मन्त्रालय प्रतिबद्ध रहेको छ। निवेदकले उठाएको खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रशासन लाइन यस मन्त्रालयको क्षेत्राधिकार भित्रको विषय होइन। निवेदकहरूले उठाएका धार्मिक स्थलको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ बमोजिम हुने नै हुँदा रिट निवेदन

खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

उपयुक्त क्षमता तथा आवश्यकता अनुसारको प्रसारण लाइन निर्माण हुन नसकेका कारण पनि देशमा हाल उर्जा संकट देखा परेको छ। उक्त संकट समाधान गर्ने उद्देश्यले खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन निर्माण हुन लागेको हो। नेपालमा खपत हुन नसकेको विद्युत भारत निकासी गर्ने उद्देश्यले समेत उक्त प्रसारण लाइन निर्माण गर्न लागिएको हो। उक्त प्रसारण लाइन निर्माण गर्ने र लाइन मुनी परेका जग्गामा निर्माण गर्न नपाउने र रुख रोप्न नपाउने गरी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेको र लाइन मुनी परेका जग्गाको मुआब्जा निर्धारण गरी वितरण तथा घरको क्षतिपूर्ति निर्धारण गरी वितरण गर्न प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा समिति गठन गरी कानून बमोजिम मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति वितरण समेत भइसकेको छ। रिट निवेदकहरूको माग सम्बोधन गर्ने प्रयोजनका लागि यस मन्त्रालयका सहसचिवको संयोजकत्वमा समिति गठन भई उक्त समितिले विभिन्न चरणमा स्थानीय व्यक्तिहरूसँग छलफल गरी वैकल्पिक मार्गको समेत अध्ययन गरेकोमा सो वैकल्पिक मार्गबाट निर्माण गर्दा रु. १० करोड ४३ लाख थप लागत लाग्ने र उपकरण ढुवानीमा समस्या हुने भनी प्रतिवेदन प्राप्त भएकोले असम्भव भएको हो। वैकल्पिक मार्ग प्रयोग गर्दा धेरै रुख कटान गर्नु पर्ने, पुन वातावरणीय प्रभाव मुल्याङ्कन गराउनु पर्ने, ठेक्का व्यवस्थापन गर्नु पर्ने तथा समयमा परियोजना सम्पन्न हुन नसक्ने भएकाले पुरानो सर्वेक्षण अनुसार काम गरिएको हो। परियोजना निर्माण गर्दा प्रसारण लाइन मुनी परेका जग्गामा निर्माण कार्य तथा रुख रोप्ने कार्य नगर्नु भनी सूचना प्रकाशन भएको ५ वर्ष पछि दायर हुन आएको रिट निवेदन खारेजभागी भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने उर्जा मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालय तथा कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीले निवेदकहरूको के कस्तो हक अधिकार हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा निवेदकहरूले उल्लेख गर्न सकेको देखिदैन। कसैलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर गर्दा सो निकायको के कुन काम कारवाहीले आफ्नो के कस्तो अधिकार हनन् भएको हो भन्ने स्पष्ट रूपमा खुलाउन सक्नु पर्दछ। विना आधार दावी लिंदैमा रिट जारी हुन सक्दैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले सार्वजनिक हितको लागि बाहेक व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण तथा जफत गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेकोमा जग्गा

प्राप्ती ऐन, २०३४ बमोजिम प्रसारण लाइन विस्तारको क्षेत्रमा परेका जग्गाको मुआब्जा दिई घरको क्षतिपूर्ति समेत प्रदान गरी अधिग्रहण गरिएको हुँदा उक्त कार्यलाई गैर कानूनी भन्न मिल्दैन। उक्त खिम्ती ढल्केवर प्रसारण लाइन मुनी पर्ने जग्गाको मुआब्जा र घरको क्षतिपूर्ति दिइसकिएको हुँदा निवेदन माग बमोजिम रिट जारी हुन सक्ने अवस्था नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री भीम राई र श्री शंकर लिम्बुले नेपाल विद्युत प्राधिकरणले निर्माण गर्न लागेको खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी.ए. प्रसारण लाइन निर्माण गर्न पटक पटक सर्भे गरी मानव वस्तीबाट हाइटेन्सन लाइन निर्माण गर्न लागिएको छ। प्रसारण लाइन निर्माण गर्न अन्य वैकल्पिक मार्ग भएको र सो सम्बन्धमा स्थानीयबासीले अनुरोध गर्दा समेत बढी लागत लाग्ने भनी मानव वस्तीबाट नै उच्च क्षमताको हाइटेन्सन लाइन लैजान लागेको हुँदा स्थानीय वासी तथा निवेदकहरुलाई अपुरणीय क्षति भएको छ। सार्वजनिक हितको लागि व्यक्तिको जग्गा मुआब्जा र क्षतिपूर्ति दिएर अधिग्रहण एंव प्राप्त गर्न सक्ने भएपनि मानव स्वास्थ्यमा असर गर्ने जस्ता विकास निर्माण गर्दा सम्भव भएसम्म मानव वस्तीभन्दा अन्यत्रबाट निर्माण गर्नु पर्ने हुन्छ। प्रसारण लाइनमा पर्ने जग्गा अधिग्रहण गर्दा जग्गाको मुआब्जा र घरको क्षतिपूर्ति समेत दिने भन्ने उल्लेख भएपनि मुआब्जा समान रूपले वितरण गरिएको छैन। कसैलाई धेरै कसैलाई कम मुआब्जा वितरण गरिएको र कसैलाई हालसम्म पनि मुआब्जा वितरण गरिएको छैन। समान रूपमा उचित क्षतिपूर्ति वितरण नगरी व्यक्तिको जग्गा कब्जा गर्न मिल्दैन। बढी लागत लाग्ने भएकाले निवेदकको जग्गा तथा घरवास माथिबाट प्रसारण लाइन निर्माण गर्न लागेको भन्ने तर्क उचित हुन सक्दैन। राज्यले नागरिकको संरक्षण गर्ने हो। लागत बढी लागेको भन्ने बहानामा मानव वस्तीलाई नै असर गर्ने गरी प्रसारण लाइन निर्माण गर्नु गैर जिम्मेवारी हुन्छ। जबरजस्ती रूपमा मानव वस्तीबाट हाइटेन्सन निर्माण गरिएको छ। बाटो बनाइएको छैन। घरको उचित क्षतिपूर्ति दिनु पर्नेमा सोको क्षतिपूर्ति समेत असमान रूपमा कसैलाई दिइएको र कसैलाई दिइएको छैन। क्षतिपूर्ति र मुआब्जा नदिई सार्वजनिक हितको

लागि भएपनि व्यक्तिको जग्गा प्राप्त गर्न नसक्ने भएकाले माग बमोजिम उत्प्रेषण तथा परमादेश जारी हुनु पर्ने हो भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

विपक्षीहरू मध्ये नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह न्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मीले खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी.ए. प्रसारण लाइन निर्माण गर्ने नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार उक्त प्रसारण लाइनको लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरी कम भन्दा कम क्षति हुने गरी प्रसारण लाइनको लागि मार्ग निर्धारण भएको छ। प्रसारण लाइनमा पर्ने जग्गाको मुआब्जा र घरको क्षतिपूर्ति दावी गर्न आउनु भनी सूचना प्रकाशित भई मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति वितरण गरिएको छ। प्रायः सबैले मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति बुझिसकेका छन्। वातावरणीय प्रभाव मुल्याङ्कन गर्दा कसैलाई असर पर्ने भए प्रतिक्रिया दिनु भनी सूचना प्रकाशन गरिएकोमा कसैको गुनासो तथा सुझाव प्राप्त भएको छैन। निवेदकहरूको मात्र जग्गा प्रसारण लाइन निर्माण क्षेत्रमा परेको नभई अन्य व्यक्तिको समेत परेको छ। हाल मुआब्जा र क्षतिपूर्ति वितरण गरी हाइटेन्सन टावर निर्माण कार्य सम्पन्न भइसकेको छ। २०६५/४/११ मा प्रकाशन भएको सूचना बदर गरिपाउन २०६९ सालमा मात्र निवेदन दायर गरेको हुँदा माग बमोजिम आदेश जारी हुने अवस्था छैन। रिट निवेदन खारेज हुनु पर्ने हो भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

त्यसै गरी विपक्षी मध्ये नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री विमल खनालले नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले वातावरणीय प्रभाव मुल्याङ्कन गरी खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइनले प्राधिकरणको रामेछापको मन्थली विमानस्थललाई कुनै क्षति नपुग्ने भएकाले उक्त प्रसारण लाइन निर्माण गर्न अनुमति सम्म दिएको हो। अन्य विषयमा यस प्राधिकरणको कुनै सरोकार हुँदैन। प्राधिकरणको हकमा रिट निवेदन खारेजभागी भएकाले खारेज हुनु पर्ने हो भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

उपरोक्तानुसारको दुबै तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस सुनी प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको मिसिल संलग्न कागजात समेत अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको निवेदन माग बमोजिम उत्प्रेषण तथा परमादेश जारी हुने हो होईन? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

यसमा निवेदकहरू बसोवास गर्ने गरेको सिन्धुली जिल्ला कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ७ र आसपासका विभिन्न गा.वि.स. का निवेदकका जग्गा माथिबाट नेपाल विद्युत प्राधिकरणले खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी.ए. प्रसारण लाइन निर्माण गर्ने प्रयोजनका लागि उक्त प्रसारण

लाइनको मुनी पर्ने जग्गाको मुआब्जा र घरको क्षतिपूर्ति दावी गर्न आउनु भनी सूचना प्रकाशन गरेको थियो। खिम्ती ढल्केवर २२० केभीए. प्रसारण लाइन निर्माण गर्दा नजिकमा वसोवास गर्ने मानव स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर परी विभिन्न समस्या समेत उत्पन्न हुने भएकाले सो प्रसारण लाइन मानव वस्ती नभएको क्षेत्रबाट लैजान अनुरोध समेत गरिएको र जंगल तथा खोलाको किनाराबाट प्रसारण लाइन निर्माण गर्न वैकल्पिक मार्ग समेत रहेको अवस्थामा प्रसारण लाइनमा पर्ने जग्गाको मुआब्जा तथा घरको उचित क्षतिपूर्ति वितरण नगरी वैकल्पिक मार्ग अवलम्बन नगरी मावन वस्ती र मानव स्वास्थ्यमा गम्भिर असर पर्ने गरी टावर निर्माण गरेको हुँदा बैकल्पिक मार्ग अवलम्बन नगरी प्रसारण लाइन निर्माण गर्ने सम्बन्धी नेपाल सरकार जलस्रोत मन्त्रालयको सचिवस्तरको मिति २०६०/२/१९ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन व्यहोरा रहेको देखियो।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा खिम्ती ढल्केवर प्रसारण लाइन निर्माणको लागि वातावरणीय प्रभाव मुल्याङ्कन गरी प्रसारण लाइन निर्माणको लागि सर्भे गरी सबै विकल्पको बारेमा अध्ययन गरी कम भन्दा कम क्षति हुने गरी प्रसारण लाइन निर्माणको मार्ग तय गरिएको हो। निवेदक लगाएत विभिन्न स्थानका स्थानीय वासिन्दाले मानव वस्तीभन्दा अन्यत्रबाट प्रसारण लाइन निर्माण गर्नु पर्ने माग राखेपछि थप अध्ययन गर्न टोली गठन गरी विवाद समाधान गर्न प्रयास भएको र वैकल्पिक मार्गको सम्बन्धमा समेत अध्ययन भएकोमा वैकल्पिक मार्ग प्रयोग गर्दा धेरै रुख कटान हुने र लागत समेत बढी लाग्ने भएकाले तथा टावर निर्माण भईसकेको हुँदा साविकमा सर्भे भएकै स्थानबाट प्रसारण लाइन निर्माण गर्ने निर्णय भएको हो। प्रसारण लाइन निर्माण गर्दा लाइन मुनी परेका जग्गाको केन्द्र भागदेखि दायाँबायाँ १५/१५ मीटर जग्गा अधिग्रहण गर्ने र सो जग्गामा बनेका स्थायी संरचनाको क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने भएकाले दावी गर्न आउनु भनी जग्गा रोक्का राखी मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति वितरण समेत गरिएको हुँदा माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा, नेपाल सरकार जलस्रोत मन्त्रालयको निर्णय बमोजिम नेपाल विद्युत प्राधिकरणले निर्माण गर्न लागेको खिम्ती-ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन दोलखा जिल्लाबाट प्रारम्भ भई रामेछाप, सिन्धुली जिल्लाको खुरकोटबाट सिन्धुलीगढी कमलामाई नगरपालिका लगायतका क्षेत्र हुँदै महोत्तरीको गौरीबासबाट धनुषा जिल्लाको ढल्केवर सव

स्टेशनमा जोडिने परियोजना निर्माण हुन लागेको भन्ने देखिन्छ। उक्त परियोजना निर्माण गर्दा प्रसारण लाइन मुनी पर्ने जग्गाको केन्द्र भागदेखि दायाँबायाँ १५/१५ मीटरको मुआब्जा तथा प्रसारण लाइन मुनी परेका घरको क्षतिपूर्ति दिने प्रयोजनका लागि भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुलीले सूचना प्रकाशन गरेको देखियो। निवेदकहरूले विद्युत प्रसारण लाइन मानव वस्तीबाट निर्माण गर्दा मानव स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पर्ने भएकाले त्यस्तो प्रसारण लाइन मानव वस्तीभन्दा बाहिरबाट लैजानु पर्ने भन्ने माग गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ। उक्त प्रसारण लाइन निर्माण परियोजनाको स्वरूप हेर्दा बृहत किसिमको देखिएको र सार्वजनिक हितको लागि निर्माण हुन लागेको भन्ने देखिन्छ। साथै सो परियोजनालाई रिट निवेदकहरूले समेत सार्वजनिक हितको लागि नभएको भनी भन्न सकेको देखिँदैन।

सिद्धान्तः सरकारले कुनैपनि नागरिकको सम्पत्ति अधिग्रहण तथा प्राप्त गर्न सक्दैन। सो कुरालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(२) ले सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्ति उपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन भनी सार्वजनिक हितको लागि बाहेक व्यक्तिको सम्पत्ति अनतिक्रम्य हुने हकको ज्ञारेन्टी गरेको पाइन्छ। साथै नेपालको संविधानको धारा २५(२) ले समेत सम्पत्ति सम्बन्धी सो अधिकारलाई संरक्षित गरेको देखिन्छ। निवेदकहरूको निवेदन जिकीर हेर्दा प्रसारण लाइन निर्माण गर्दा प्रसारण लाइनमा परेका जग्गाको मुआब्जा र घरको क्षतिपूर्ति समान रूपमा नपाएको भन्ने रहेपनि मुख्य निवेदन दावी भनेको अन्यत्रबाट प्रसारण लाइन निर्माण गर्ने बैकल्पिक मार्ग हुँदा हुँदै मानव स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पर्ने गरी मानव वस्तीबाट प्रसारण लाइन निर्माण गरेको र सो प्रसारण लाइनले गम्भीर क्षति पुग्न सक्ने भन्ने रहेको देखिन्छ।

राज्यले गर्ने विकास निर्माणको लागि विद्युत प्रसारण लाइन तथा विद्युत वितरण लगायतका कार्यहरू विकास निर्माणको आधारभुत आवश्यकताको रूपमा रहेको हुन्छ। विकास निर्माण गर्दा त्यस्तो विकास निर्माण सार्वजनिक तथा नागरिकको हितको लागि छु छैन भन्ने दृष्टिकोणले हेर्नु पर्ने हुन्छ। राज्यले सार्वजनिक हितको लागि गर्ने विकास निर्माणको प्रयोजनमा विकास निर्माण र त्यस्तो विकास निर्माणबाट फाइदा लिने उपभोक्ताहरूको हित संरक्षणमा हेर्दा कुनै पनि नागरिकको हकमा असर परेको अवस्था भएपनि त्यसरी व्यक्तिको हकमा उचित

क्षतिपूर्ति दिएर मात्र त्यस्तो विकास निर्माणको कार्यलाई निरन्तरता दिनु पर्ने हुन्छ। विकास निर्माण भनेको नितान्त रूपमा सार्वजनिक हितको लागि हुनु पर्ने र त्यसरी सार्वजनिक हितको लागि जुनसुकै किसिमको विकास निर्माण गर्दा कुनैपनि नागरिकको व्यक्तिगत सम्पत्तिमा वा अन्य कुनै किसिमले हानी नोक्सानी हुने अवस्था देखिएमा सो को उचित क्षतिपूर्ति दिई नागरिकको हकको संरक्षण गरेर मात्र विकास निर्माण गर्नु पर्ने हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा खिम्ती ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन निर्माण गर्दा निवेदक लगाएत अन्य स्थानीय वासीको जग्गा र घर समेत उक्त प्रसारण लाइनमा पर्न गएको भन्ने देखिन्छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा स्थानीय वासिन्दालाई परेको असर अर्थात प्रसारण लाइन मुनी परेका जग्गा तथा घरको मुआब्जा र क्षतिपूर्ति दिएको र दिन छुट भएको भएपनि दिन सकिने भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको देखियो। यी निवेदकहरूले वस्तुनिष्ठ तवरबाट विवादित विद्युत प्रसारण लाइनबाट आफूहरूलाई के कुन किसिमको कति परिणाममा क्षति पुगेको वा परेको असरलाई देखाउन र प्रष्टाउन सकेको देखिएन। निवेदकहरूले दावी गरेको विद्युत प्रसारण लाइन निर्माण भइसकेको भन्ने देखिएको र निवेदकहरूले समेत निर्माण कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको भनी स्वीकार गरेको देखिन्छ। त्यसरी निर्माण भएको विद्युत प्रसारण लाइनबाट आफूहरूलाई पुगेको क्षति तथा नोक्सानीको उचित क्षतिपूर्ति नपाएको भन्ने भनाई पनि नरहेको र कानून बमोजिम पाउनु पर्ने उचित क्षतिपूर्ति नपाएको अवस्थामा साधिकार निकायमा त्यस सम्बन्धमा माग दावी गर्न सक्ने नै देखिएको र निवेदकहरूलाई परेको असर एवं क्षतिको बारेमा प्रष्ट रूपमा खुलाउन सकेको नदेखिँदा प्रस्तुत रिटबाट त्यस सम्बन्धमा बोलन मिल्ने देखिएन। साथै विद्युत प्रसारण लाइन निर्माण भइसकेको भन्ने समेत देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भएपनि राज्यले विकास निर्माण गर्दा नागरिकको सर्वोपरी हितमा गर्नु पर्ने हुन्छ। सुरक्षित रूपमा र सम्मानपूर्वक बाचन पाउनु मानिसको मुलभुत मानव अधिकार हो। सुरक्षित एवं सम्मानपूर्वक बाचनको लागि आवश्यक पर्ने जीवन, स्वतन्त्रा, सम्पत्ति र बसोबास जस्ता आधारभूत अधिकारलाई नेपालको संविधानले अभिभाज्य एवं अनतिक्रम्य मौलिक हकको रूपमा संरक्षण गरेको छ। यस प्रकारका अधिकारको संरक्षण गर्नु राज्यको दायित्व हुने भनी मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६, आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक

अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ लगायतका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनहरूले उल्लेख गरेका छन्। आफुले अनुबन्ध गरेका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले निर्देश गरेका व्यवस्था राष्ट्रिय कानून निर्माण गरी वा प्रत्यक्ष रूपमा नै नागरिकहरूको कल्याण एवं हित हुने गरी लागु गर्नु राज्यको कर्तव्य हुन्छ।

मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा, १९४८ ले मानिसलाई सम्मानपूर्वक बाचन पाउने हक हुनेछ भनी बाचनको लागि आवश्यक जीवन स्वतन्त्रता, सम्पत्ति र बसोबासको सुरक्षा हुनुपर्ने कुराको प्रत्याभुती गरिनुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ। त्यसैगरी आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा ११(१) मा The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to an adequate standard of living for himself and his family, including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions. The States Parties will take appropriate steps to ensure the realization of this right, recognizing to this effect the essential importance of international co-operation based on free consent. भन्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त अनुबन्धले खास गरेर नागरिकलाई खान, लाउन र बसोबासको लागि उचित वासस्थान हुनुपर्ने र पक्ष राष्ट्रले त्यस्ता अधिकार एवं आवश्यकताको लागि उचित पहल गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। नेपाल संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य तथा उल्लेखित अन्य मानव अधिकारसँग सम्बन्धित घोषणापत्र एवं अनुबन्धको पक्ष राष्ट्र भएको हुँदा ती व्यवस्थाहरूको पालना र संरक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ।

नेपालले उक्त घोषणापत्र एवं अनुबन्धमा भएका व्यवस्थाहरूको संरक्षण गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गर्नुका साथै उक्त व्यवस्थालाई आत्मसात गरी देशको संविधानमा मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) तथा वर्तमान संविधानको धारा १६(१) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाचन पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभुत गरेको छ। सुरक्षित एवं सम्मानपूर्वक बाचनको लागि अन्य धेरै अधिकार आवश्यक हुने भएपनि मानिसको जीवन रक्षा, खान लाउन, बास तथा शिक्षा स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत आवश्यकता नभई नहुने हुन्छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ तथा नेपालको संविधानको धारा २५ ले सम्पत्ति सम्बन्धी हकको प्रत्याभुति गरी सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले नागरिकको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने, प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्ति उपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसका साथै नेपालको वर्तमान संविधानको धारा

३७ मा प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक हुने र कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि नागरिकलाई निजको स्वामित्वमा रहेको वासस्थानबाट हटाइने वा अतिक्रमण गरिने छैन भनी बसोबासको हकलाई समेत अनतिक्रम्य मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेबाट राज्यले नागरिकको सम्पत्ति तथा आवास कानून बमोजिम बाहेक अतिक्रमण गर्न नपाउने र नागरिकको सम्पत्ति तथा आवासको संरक्षण गर्नु राज्यको दायित्व रहेको देखिन्छ। संविधानमा मौलिक हकको रूपमा लेखिएका हकलाई राज्यले सम्मान नगर्ने र उचित संरक्षण नगरी नागरिकलाई प्राप्त सम्पत्ति सम्बन्धी मौलिक हकमा हस्तक्षेप हुन जाने अवस्थाको सिर्जना हुने हो भने त्यस्ता हकलाई मौलिक हकको रूपमा संविधानमा उल्लेख हुनुको कुनै औचित्य रहँदैन। यस प्रकारका बाचनको लागि नभई नहुने आधारभूत मौलिक हकलाई सर्वोपरी प्राथमिकतामा राखेर राज्यले नीति निर्माण गर्नुपर्दछ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ ले सम्पत्तिको हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको र नेपालको संविधानको धारा २५ ले सम्पत्तिको हकको प्रत्याभूत गरी उपधारा (२) मा सार्वजनिक हितका लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने, प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्ति उपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सृजना गर्ने छैन भन्ने व्यवस्था र उपधारा (३) मा सार्वजनिक हितको लागि राज्यले कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्तिको आधार र कार्यप्रणाली ऐन बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी राज्यले सार्वजनिक हितका लागि बाहेक अन्य अवस्थामा नागरिकको सम्पत्तिमा कुनै पनि किसिमको हक सिर्जना गर्ने वा अतिक्रमण गर्ने गुन्जायस रहेको पाइदैन। सार्वजनिक हितको लागि भने कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति वा मुआब्जा दिएर राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न सक्ने मान्यतालाई संविधानले समेत छुट्टा दिएको देखियो।

व्यक्तिको सम्पत्ति सार्वजनिक हितको प्रयोजनका लागि राज्यले अधिग्रहण वा प्राप्त गर्न सक्ने उक्त संवैधानिक व्यवस्था भएकोमा हाल व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्ने प्रक्रियाका सम्बन्धमा जग्गा प्राप्ती ऐन, २०३४, सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ र नगर विकास ऐन, २०४५ प्रचलनमा रहेको देखिन्छ भने राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा सोही कानूनी व्यवस्थामा भएको प्रक्रिया अवलम्बन गरी प्राप्त गर्दै आएको पाइन्छ। उक्त जग्गा प्राप्ती ऐन, २०३४ मा समेत जग्गा प्राप्त गर्दा मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति दिने भन्ने व्यवस्था भएको देखिए पनि त्यस्तो मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति कसरी निर्धारण गर्ने, कति र कहिले निर्धारण गर्ने, त्यस्तो सम्पत्ति अधिग्रहण गरी विकास निर्माण गर्दा मर्का पर्ने व्यक्तिलाई हुन सक्ने लाभ वा हानीको विश्लेषण गर्ने र वास्तविक हानीको विचार गरी क्षतिपूर्ति दिने लगायतका विविध विषयमा

समयानुकूल व्यवस्था गर्न सकेको देखिँदैन। स्पष्ट मापदण्ड सहितको कानूनी व्यवस्थाका अभावमा सार्वजनिक हितको लागि सम्पत्ति एवं आवास अधिग्रहण गर्दा कतै चलनचल्तीको मूल्य भन्दा निकै बढी (खास गरी विदेशी दातृ निकायको अनुदान तथा सहयोगमा निर्माण हुने परियोजना) र कतै चलनचल्तीको मूल्यभन्दा पनि धेरै कतै नगन्य रूपमा मात्र मुआब्जा वापत दिने गरिएको र पाइरहेको स्थिति विद्यमान छ। संविधानको धारा २५(३) मा भएको सार्वजनिक हितको लागि राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्तिको आधार र कार्यप्रणाली ऐन बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था बमोजिम पनि सरकारले क्षतिपूर्तिको आधार र कार्यप्रणाली समेत निर्धारण गरी विद्यमान कानूनलाई समसामयिक परिमार्जन वा निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

विद्यमान नेपालको संविधान तथा प्रचलित ऐन कानूनले सार्वजनिक हितको लागि राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न पाउने र त्यसरी अधिग्रहण गर्दा सम्पत्तिको उचित क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था भएपनि सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्तीका विषयमा एकरूपता तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण सम्बन्धी स्पष्ट मापदण्ड नभएका कारण जग्गा वा घर अधिग्रहण एवं क्षतिपूर्ति निर्धारणसँग सम्बन्धित सयौं विवाद अदालत सम्म आई रहने गरेको देखिन्छ। वृहद सार्वजनिक हितको लागि राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न नपाउने भन्ने देखिँदैन। तर त्यसरी अधिग्रहण गर्दा दिनुपर्ने क्षतिपूर्ति तथा विकास निर्माणमा स्थानीय स्तरमा प्रभावित नागरिकहरूको सहभागितालाई विकास निर्माणको प्रतिफल एवं लाभ ति नागरिकहरूले उपभोग गर्ने सम्बन्धमा विवादहरू सिर्जना भइरहने गरेको पाइन्छ। राज्यले सार्वजनिक हितको रक्षा गर्दा व्यक्ति विशेषको सम्पत्तिको अवमुल्यन हुने र आर्थिक दृष्टिकोणले उनिहरूको हितमा असर पर्ने गरी काम गर्नु वा आर्थिक पक्षसँग जोडिएको व्यक्तिगत हितलाई गौण मान्न हुँदैन। सार्वजनिक हितलाई बढावा दिँदा नागरिकको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दाको अवस्थामा नागरिकलाई दिनुपर्ने क्षतिपूर्तिसँग सम्बन्धित व्यक्तिगत हितको रक्षा गर्न समानान्तर रूपमा राज्यले अझ बढी चासो दिने र व्यक्तिगत हित संरक्षणमा सजगता अपनाउनु पर्ने हुन्छ।

सम्पत्ति तथा आवास सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा संविधानमा लिपिवद्ध गरी त्यसको कार्यान्वयन र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता पुरा गर्ने दिशामा राज्यले चासो नदिएको भन्ने अवस्था रहेको पनि देखिँदैन। राज्यले आफ्नो नागरिक प्रतिको दायित्व पुरा गर्न भूमिहिन सुकुम्बासीलाई जग्गा वितरण, हलियाहरू तथा कर्मैया मुक्ति गरी जग्गा वितरण र आवास निर्माणको लागि अनुदान वितरण, विपन्नहरूको लागि आवास निर्माण कार्यक्रम लागू गरी आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्दै आईरहेको पाइन्छ। यसरी नागरिक प्रतिको दायित्व निर्वाह गर्दै सम्पत्ति तथा

आवासलाई मानव अधिकारको आधारभूत तत्वको रूपमा स्वीकार गरी जग्गा उपलब्ध गराउने र आवास निर्माण गर्न अनुदान दिँदै आएको अवस्थामा राज्यको लागि अर्थात् सार्वजनिक हितको प्रयोजनको लागि आफ्नो निजी सम्पत्ति समर्पण गर्ने नागरिकले पीडा महशुस गर्नु राम्रो कुरा होइन। त्यसरी व्यक्तिको सम्पत्ति सार्वजनिक हितको लागि अधिग्रहण गर्दा दिनुपर्ने उचित क्षतिपूर्ति निर्धारणलाई पारदर्शी बनाउन समेत विद्यमान कानूनमा समयानुकूल सुधार एवं परिमार्जन गरिनु पर्ने हुन्छ।

प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भएपनि राज्यले नागरिकको सर्वोपरी हितमा विकास निर्माणको कार्य गर्दा नागरिकको सम्पत्ति प्राप्त गर्नु पर्ने भएमा उचित क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने तथा विकास निर्माणको कार्यमा स्थानीय बासिन्दा एवं नागरिकलाई समेत अपनत्व भएको महशुस हुने गरी सहभागी गराउने र उनिहरूले समेत त्यस्तो स्थानीय विकास निर्माणबाट लाभ प्राप्त गर्न सक्ने परिस्थितिको सिर्जना गर्नु पर्ने र आफ्नो व्यक्तिगत सम्पत्तिको उपभोग गर्न पाउने अधिकारलाई सुरक्षित गर्ने व्यवस्था सहितको कानून निर्माण गर्नु गराउनु भनी विपक्षीका नाममा देहायका निर्देशन सहितको निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ।

- १) नेपाल सरकारले गर्ने विकास निर्माणको कार्यबाट पुग्न सक्ने एवं पुग्न गएको स्थानीय बासिन्दाको सम्पत्तिको मुल्य त्यस्तो विकास निर्माणको कार्य गर्नु पूर्व कति पर्ने थियो? आयोजना सम्पन्न भइसकेपछि त्यसबाट स्थानीय नागरिकले पाउने सुविधा र फाइदालाई पनि नागरिकको सम्पत्तिसँग जोडी सोको उचित मुल्याङ्कन गर्ने सम्बन्धमा उपयुक्त कानूनको निर्माण गर्नु गराउनु।
- २) सडक, विद्युत, ढल, खानेपानी वा अन्य यस्तै प्रकृतिका विकाससँग सम्बन्धित कार्यहरू गर्दा त्यस ठाउँका नागरिकलाई पर्ने असर र उनिहरूले त्यसबाट प्राप्त गर्ने लाभ तथा नागरिकलाई हुन सक्ने क्षति एवं हानीको बारेमा व्यक्ति एवं संस्थालाई अलग अलग रूपमा हेरी त्यसको उचित व्यवस्थापन गर्ने।
- ३) विकास निर्माणको लागि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा दिनु पर्ने क्षतिपूर्तिको प्रश्न उठेमा कस्तो कस्तो अवस्थामा क्षतिपूर्ति पाउने र कस्तो कस्तो अवस्थामा क्षतिपूर्ति नपाउने भन्ने सम्बन्धमा एवं क्षतिपूर्ति पनि अधिग्रहण गर्दासम्मको चल्तीको मुल्यमा निर्धारण गरी तुरुन्तै दिनु पर्ने र तुरुन्तै दिन नसकी तीन महिनाभन्दा ढिलो हुन गएमा

- क्षतिपूर्ति दिनेसम्मको चल्तीको मुल्यको आधारमा क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने भनी स्पष्ट व्यवस्था सहितको कानून निर्माण गर्ने गराउने।
- ४) सार्वजनिक हितको लागि नागरिकको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा व्यक्तिगत हितलाई पनि पूर्णतः उपेक्षा नगरी नागरिकको र सार्वजनिक दुबैको हितलाई समानान्तर एवं समन्वयात्मक दृष्टिकोणबाट सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था गर्ने।
- ५) सार्वजनिक हितको लागि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा त्यस स्थानबाट विस्थापित हुनुपर्ने अवस्थाका बालबालिका, बृद्ध, सुत्केरी वा गर्भवती महिला तथा अशक्तको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिएर समयमै अथवा अगावै त्यस्ता वर्गहरूको समुचित व्यवस्थापन गर्ने।
- ६) विकास निर्माणको लागि नागरिकको जग्गा एवं आवासलाई असर पर्ने अवस्था हुन गएमा भरसक आवासलाई सुरक्षा गर्नुपर्ने र कदंकाचित आवासलाई असर पर्न गएमा नागरिकको आवासको लागि वैकल्पिक जग्गा एवं आवास नभै दुःख कष्ट भोग्नु पर्ने अवस्थामा त्यस्ता नागरिकलाई आवास निर्माणको लागि वैकल्पिक घडेरी जग्गा एवं क्षतिपूर्ति वापत रकम कै व्यवस्था अनिवार्य रुपमा गर्नुपर्ने।
- ७) योजना छनौट गर्दा वृहद रुपमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी नागरिकलाई वातावरणीय दृष्टिकोणबाट कुनै पनि क्षति नहुने वैकल्पिक उपायको बारेमा अध्ययन विश्लेषण गरी त्यस सम्बन्धमा स्थानीय समुदायसँग पनि छलफल तथा प्रतिक्रिया लिई नागरिकको सम्पत्ति एवं स्वास्थ्यमा हानी नोक्सानी नहुने उपायहरू अवलम्बन गरी योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने।
- ८) योजना तर्जुमा गर्दा सरोकार निकाय, दातृ निकाय एवं सम्बद्ध सरोकारवाला पक्षसँग परामर्श तथा समन्वय गरी योजना छनौट भएपछि मात्र उचित एवं प्रयास समय दिएर जग्गा तथा आवास अधिग्रहणको प्रक्रिया अगाडि बढाउने र उक्त प्रक्रिया पारदर्शी हुनुपर्ने।
- ९) जग्गा वा आवास अधिग्रहण गर्दा गरिने निर्णय पक्षपातपूर्ण एवं पूर्वाग्रही भै त्यसमा चित्त नबुझ्ने पक्षले त्यस्तो निर्णयलाई चुनौति दिन चाहेमा उपचार प्राप्त गर्ने कानूनी व्यवस्थाको सुनिश्चितता हुनुपर्ने।

प्रस्तुत निर्देशनात्मक आदेशको प्रतिलिपि सहितको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षी सरकारी निकायहरूलाई दिई यो निर्देशनात्मक आदेशको पालना भए नभए सम्बन्धमा अनुगमन गर्नु भनी यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई आदेश सहितको जानकारी दिनु । प्रस्तुत रिटको दायरी तर्फको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

प्रधान न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत: दुर्गाप्रसाद खनाल

इति संवत् २०७४ साल माघ महिना १५ गते रोज २ शुभम् ----- ।